

undervisningen. Det textila fältet är här en kvinnlig arena, med kvinnor som lärare, som tillsammans med sina elever sätter prägel på undervisningen. På köpet får läsaren bekanta sig med bl.a. Hedvig Holmström, lärare på Hvilans folkhögskola, slöjdpedagogen Hulda Lundin samt vävboksförfattaren Maria Collin. Alla tre var dessutom inflytelserika skribenter i hemslöjdsfrågor. Det är en viktig insats Marcusdotter gör när hon sätter in dessa kvinnor i ett sammanhang och tecknar deras biografier. Att leta uppgifter om dem är annars behäftat med svårigheter.

Vari bestod då utbildningen vid de kvinnliga folkhögskolorna med textil slöjd som karaktärsämne? På den textila sidan handlade det i det första skedet framför allt om det nyttiga handarbetet, definierat som linnesöm, lappning, lagning, stoppning och stickning. Den nya tiden innebar ett väsentligt utökat linneförråd inkluderande olika former av hemtextilier, som det var nödvändigt att både kunna tillverka och vårda. En gedigen kunskap om hur man hanterar textilier var en viktig del i husmoderns ansvar att hushålla. Genom att lappa och laga sköts utgifter upp, en besparing som utgjorde ett väsentligt bidrag till hushållsekonomi. Kunska-per som f.ö. utgör en motsats till det framväxande kapitalistiska systemet, där konsumtionen som ideal kom att ersätta det reproduktiva idealet. Att få textilier att hålla längre istället för att ersätta dem, att tillverka textilier som håller länge: tillsammans är detta praktiker som kom att förlora i betydelse under senare delen av 1900-talet. På de kvinnliga folkhögskolorna kom dock den nyttiga slöjden i första hand, därefter prydnadsslöjden i form av vitbroderi, folkliga prydnadssömmar, flätning, knyppling m.m. Strykning var en viktig och attraktiv del i den utbildning som erbjöds på vissa folkhögskolor. För den elev som tänkte sig en tid som hembitråde, kunde kunskapen om strykning vara en tillgång och en möjlighet att få en bra plats. Som en bieffekt fick eleverna kunska-per i renlighet, inte minst genom det pedagogiska knepet att inte låta någon tvätta ett färdigt textilt arbete innan det togs hem.

Som en slags subversiv verksamhet ackompanjerades det textila arbetet med teoretiska föreläsningar eller uppläsningar av olika författares verk. De tongivande lärarinnorna, och även debattörerna och skribenterna i slöjdfrågor, hade en gemensam grund i intresset för och engagemanget i tidens kvinnofrågor. På så sätt kombinerades den praktiska utbildningen med en teoretisk, som annars mest var förbehållen de manliga eleverna. Samtidigt underströks det kvinnliga idealet med den

ständig verksamma handen och det vi idag kallar simlankapacitet.

Målgruppen för folkhögskolorna var landsbygdens kvinnor. Om landsbygdens män erbjöds kurser under terminstid, var det kvinnornas tur att få undervisning under några sommarveckor. Författaren ägnar kapitel åtta åt att diskutera eleverna och skolornas sammansättning. Från början är det fler män än kvinnor som deltar i folkhögskolornas undervisning, för att i början av 1900-talet bli det omvända. Under den knappt femtioåriga period boken behandlar, deltar enligt Marcusdotter 14 400 kvinnliga elever i undervisningen. Hon menar också att kvinnorna rekryterades ur bredare samhällslager än vad männen gjorde och att undervisningens verkningsgrad därmed var större.

Marianne Marcusdotter har gjort en viktig insats genom att sätta fokus på nyckelorden kvinnor, folkhögskolor och textil slöjd. Texten innehåller många intressanta och tankeväckande iakttagelser och analyser. Som läsare hade jag dock önskat en tydligare koncentration på det unika och det specifika för denna undersökning. Diskussionen i kapitel tio om begreppet "skönhet" hade t.ex. kunnat utgå. Frågan är så komplex att den antingen kräver ordentligt med utrymme eller en mycket kort sammanfattning. Liknande exempel förekommer på andra ställen i boken. Detta leder fram till nästa fråga: vem är den tänkta mottagaren? Det märks att författaren är en van pedagog, hon uttrycker sig tydligt och väl över lag. Man får en känsla av lärobok med faktarutor, korta stycken och sammanfattningar efter varje kapitel. Förmodligen är tanken att boken i första hand ska läsas av personal och elever på landets folkhögskolor samt deras intressenter. Det är en vällovlig och viktig ambition. Nästa steg är att presentera undersökningen på akademisk nivå med utvecklade teoretiska och källkritiska diskussioner.

Anneli Palmköld, Halmstad

Björn Axel Johansson: *De första fotograferna. Introduktionen av fotokonsten i 1840-talets Sverige*. Historiska Media, Lund 2005. 320 s., ill. ISBN 91-85057-73-8.

Intresset för fotografi tycks om möjligt öka år för år. Digitala bilder, massmediala bilder liksom historiska fotografier åker alla under luppen. Det kan i det ljuset ses som extra intressant att Sveriges tidigaste möte med den fotografiska tekniken uppmärksammats i Björn Axel

Johanssons bok *De första fotografierna. Introduktionen av fotokonsten i 1840-talets Sverige*.

Johansson, informationschef vid Statens historiska museum, vill med sin bok belysa fotografiets allra första tid i 1840-talets Sverige. Ambitionen har varit att göra ämnesområdet tillgängligt för en bredare publik samt komplettera och utvidga tidigare arbeten. Boken är indelad i fem delar. Första delen tar sin början redan innan fotokonsten offentliggjordes av Daguerre och vetenskapsmannen Arago i Paris 1839, 1808 närmare bestämt, med Lars Jonas Benzelstjernas födelse. Benzelstjerna kom att bli en av de första att arbeta med fotografering i Sverige. Här får vi bl.a. följa hans uppväxt, tid inom det militära och i främlingslegionen. Den inledande delen känns dock något omfattande i förhållande till bokens ambition att avhandla de första fotografierna och fotokonsten under 1840-talet. Johanssons kunskap och intresse gör att de första kapitlen fastnar i detaljerad teknisk information, ingående militära beskrivningar samt en hel del namn. Det är en lång transportsträcka för den läsare som väntar på fotografins intåg, men intressant för den som saknat en levnadsteckning av Benzelstjerna.

I det följande avsnittet tecknar författaren en bild av camera obscura, Daguerres liv och strävanden, samt hans och vetenskapsmannen Aragos presentation av fotokonsten. Det är här berättelsen om fotografin börjar. Här beskriver Johansson också fotografikonstens bemötande i Sverige och jag förvånas över den svenska akademiska världens ointresse för den nya tekniken. Först nu får vi träffa två av landets första fotografer, nämligen Ulrik Emanuel Mannerhjerta och Georg Albert Müller, som tillsammans med flera andra av fotografins pionjärer, är mer styvmoderligt behandlade i förhållande till Benzelstjerna. Det är särskilt intressant att följa dem i sökandet efter ett nytt bildspråk och ett nytt språk för att beskriva den nya tekniken. Aymand Charles Theodore Neubourg nämns också som den förste utländske daguerrotypist som besökte Sverige. Han erbjöd demonstrationer och försäljning av färdiga bilder.

Snart får vi emellertid återstifta bekantskapen med Benzelstjerna. 1840 marknadsför han sin nya försörjning med ordet "experiment", vilket styr tankarna till naturvetenskap och förväntan att fotokonsten i framtiden skulle kunna bli så mycket mer. Benzelstjerna gjorde demonstrationer av den nya tekniken, förevisade stadsbilder och andra vyer. Han fotograferade också svenska städer till ett kommande praktverk över dessa och andra vyer, som dock aldrig blev färdigställt.

I bokens fjärde del ligger fokus på Benzelstjernas

resor runt i landet som Sveriges första inhemska yrkesfotograf. Här lyfts inte bara hans förehavanden fram, utan också pressens viktiga roll i förmedlandet av kunskap om fototekniken och skapandet av nyfikenhet och intresse för fotokonsten bland landsortens invånare. Där redaktören var intresserad av den fotografiska tekniken skapades extra utrymme för redaktionell text om fotografi. Frågan är om fotografins utveckling alls hade sett ut som den gjorde utan den lokala pressen. Men Johansson lyfter i detta sammanhang också fram Benzelstjernas roll som kunskapsförmedlare och folkbildare, vilket är en intressant poäng. Det är emellertid svårt att bibehålla textens tempo när stadsbesöken blir många och beskrivningarna snarlika.

Samtidigt som Benzelstjerna reste land och rike runt med stads- och landskapsvyer och demonstrationer av fotokonsten startade den första porträttfotografen sin rörelse i Stockholm. Det var magister Johan Adolf Sevén som pekade ut den bana som skulle få daguerrotypin att bli en kommersiellt användbar teknik i stor skala. Även internationellt sett var han tidigt ute. Stockholm blev med Sevén en av de få europeiska städer med en fast etablerad porträttfotograf.

I del fem behandlar Johansson framväxandet av porträttateljéer och framför allt resande fotografer från kontinenten som med sina färiska kunskaper och senaste tekniker snabbt kom att inta en ledande position bland Stockholms få fotografer. Här bör framför allt nämnas fransmannen Derville, som blev leverantör åt både det svenska hovet och adeln, och som lärde upp flera fotografer i Sverige.

Fotografyrket kom med tiden att bli ett av få arbeten i offentligheten som ogifta kvinnor kunde ägna sig åt. Det är därför intressant att läsa om Fru Inden Maij samtidigt som Benzelstjerna demonstrerade daguerrotypin i Sverige. Det skulle vara spännande att få veta mer om denna teknikkunniga dam som reste landet runt på 1840-talet. Madame Giroux var den första som erbjöd fotografier till försäljning. Hon var också en av världens första professionella fotografer. Det är därför extra synd att hon inte återfinns i personregistret.

De första fotografierna är illustrerad trots bristen på bevarade daguerrotyper. Mest är det litografier över städer och miljöer. Det finns också en del sentida fotografier som visar kamerautrustning och tidningsklipp. För det mesta illustrerar de tidsandan eller också har de anknytning till den stad eller det område som Benzelstjerna besökte. Bildtexterna är förhållandevis långa och informativa, vilket är en bra vägledning för läsare

ren. Johansson beskriver dessutom porträtt vi av någon anledning inte fått se, vilket ger en intressant inblick i hur författaren själv ser på bilderna. Han visar genom sina bildstudier t.ex. att tekniken kom först för de tidiga fotograferna och att bildens uttryck spelade sekundär roll i detta tidiga skede av fotografins historia. Men här återfinns också tre litografier efter daguerrotyper gjorda av Benzelstjerna, en bild som härstammar från Daguerre själv, en hårt åtgången daguerrotyp som möjligen är av Benzelstjerna, fem daguerroporträtt som kan tillskrivas fotograferna Sevén, Weniger, Benzelstjerna samt Lindberg. De är verkligen intressanta då de visar pionjernas arbete, deras bildkomposition och bildernas kvalitet, samt de problem som speciellt den tidiga porträtteringen innebar med t.ex. suddiga anletsdrag. Porträtten har till synes karaktären av experiment precis som Benzelstjernas ledord i sina många annonser. Det hade varit intressant om Johansson gjort än mer av bild och bildtext i sin studie.

Vad man också kan sakna är Johanssons fundering kring tolkningen av materialet, trots hans inriktning på en bredare läsekrets. Flera av Johanssons tolkningar borde ha krävt en hel del källkritiska överväganden som det skulle ha varit bra att känna till. Rubriken ”Tryckta källor i urval” skapar också frågor. Osökt undrar jag vad som utelämnats och varför.

Den kulturhistoriska aspekten är viktig för Johansson i tecknandet av 1840-talets fotografering. Tiden och samhällsandan hjälps på så vis åt att kontextualisera fotografiets tidiga utveckling i Sverige. Samtidigt som denna närhet och utförlighet är bokens främsta styrka kan detaljrikedomen, kuriosa och utvecklingar emellertid bli både många och långa. Relevansen för fotots pionjärer känns stundtals långt borta och texten förlorar i tempo. Johanssons gedigna arbete är dock en intressant närläsning av några av den svenska fotohistoriens tidiga aktörer. Han ger en inblick i en svunnen tid och skapar en förståelse för den genomslagskraft fotografin kom att få.

Anja Petersen, Lund

Ulla Cyrus-Zetterström och Gudrun Ekstrand: *Royal Silks*. Livrustkammaren, Stockholm 2004. 112 s. ill. ISBN 91-87594-22-6.

För flera generationer av landets vävintresserade är Ulla Cyrus-Zetterström ett välbekant namn genom sin grundläggande genomgång av vävteori i *Handbok*

i vävning: *bindningslära, konstvävnader*, som 1990 kom ut i en sjunde upplaga. Tillsammans med Gudrun Ekstrand, tidigare 1:e intendent vid Livrustkammarens textilavdelning, har hon under två års tid närgranskat Livrustkammarens samling av sidendräkter, ett arbete som nu är färdigt att redovisas i den engelska publikationen *Royal Silks* med en mängd fina färgillustrationer. Publikationen, som i introduktionen kallas ”a specialist work”, innebär en närgående analys av 44 olika accessionsnummer i Livrustkammarens stora samling av textilier i siden.

Analysen går från Gustav Adolfs barnkläder till Karl X:s kostymer och Sofia Magdalenas bröllopsdräkt, textilier från 1600- och 1700-talen. Uppläggningsen av boken är pedagogiskt utformad. Den inleds med två korta introducerande texter av vardera författaren. Härefter presenteras textilierna i ord och bild, ett objekt per uppslag. Bilderna är tagna med känsla för avsikten, med helhetsbilder på respektive objekt tillsammans med detaljbilder där de olika vävteknikerna tydligt framträder. Färglagda vävnotor ger teknisk information tillsammans med en löpande text som tar upp frågor som i tur och ordning handlar om mönster, vävstruktur, varp och inslag. Varje textil beskrivs i korta ordalag, utifrån vad det är, när den är tillverkad, vem som brukat den och vilken proveniens den har.

Fokus för analyserna är själva tyget som textilierna är tillverkade i, med syfte att beskriva teknik och material samt att presentera hur de är tillverkade. Kort sagt är detta analyser av hur textilierna en gång vävdes och genom de publicerade vävnotorna är det åtminstone teoretiskt möjligt att återskapa dem. Förutom denna tekniska analys har författarna även ställt frågor om de olika materialen: om trådarnas tjocklek och om vävnadernas densitet.

Gemensamt för de analyserade tygerna är deras exklusivitet. De förekom bara i kungliga sammanhang, i relation till kungliga personer som använde dem som ceremoniella dräkter. Exklusiviteten innebär att detta handlar om de yppersta kvaliteterna behandlade i de yppersta av vävtekniker. Om den persiska mantel som skänktes till drottning Kristina heter det att tyget är ”probably the finest velvet ever made” (s. 13). Detta sagt av landets främsta vävspecialist.

Hur ska man då se på en studie av denna karaktär, en tekniskt orienterad närläsning av mycket högklassiga textilier? Studiens innehåll och utformning får mig att tänka på textilforskaren Agnes Geijers uppfattning om vad textilforskning är. I hennes verk, *Ur textilkonstens*